

Andrzej Charciarek

POLSKIE I CZESKIE NAPISY PUBLICZNE

STYLITYKA I PRAGMATYKA

 VÝJEZD PROSÍM
NECHAT VOLNÝ

SOUKROMÝ POZEMEK!
PARKOVÁNÍ JEN
NA POVOLENÍ MAJITELŮ

ZAKAZ
PLAKATOWANIA

UŽÍVÁNÍ DĚTSKÉHO HRÍŠTĚ
NA VLASTNÍ ZODPOVĚDNOST

Z Á K A Z
VYLEPOVÁNÍ PLAKÁTŮ
A JINÉHO POŠKOZOVÁNÍ
BRNĚNSKÉ KOMUNIKACE a.s.

PCHAČ

 PSŌW
WPROWADZAĆ NIE WOLNO

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Andrzej Charciarek – slawista, doktor habilitowany, profesor w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Autor monografii *Polskie wyrażenia metatekstowe o funkcji fatycznej i ich odpowiedniki czeskie i rosyjskie* (2010) oraz *Słownika polsko-rosyjskiego, rosyjsko-polskiego* (2004). Redaktor i współredaktor 10 monografii wieloautorskich. Autor ponad 90 artykułów naukowych z zakresu pragmatyki językoznawczej, językoznawstwa korpusowego, lingwistyki tekstu i leksykografii przekładowej, opublikowanych w Polsce i za granicą.

Członek rad naukowych czasopism: „Opera Slavica” (Uniwersytet Masaryka w Brnie), „Folia Linguistica Rossica” (Uniwersytet Łódzki), „Jazyk a kultura” (Uniwersytet Preszowski) i „Philologia Rossica” (Uniwersytet Hradec Králové).

Polskie i czeskie napisy publiczne
Stylistyka i pragmatyka

Andrzej Charciarek

**Polskie i czeskie napisy publiczne
Stylistyka i pragmatyka**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2023

RECENZJA

Maria Wojtak

Ewa Malinowska

Spis treści

7	Wstęp
19	Rozdział 1
	Napisy publiczne a styl wypowiedzi
27	1.1. Funkcje napisów publicznych
28	1.2. Status napisów publicznych
31	Rozdział 2
	Stylistyczne wyznaczniki napisów publicznych
33	2.1. Napisy publiczne a dyrektywność
35	2.2. Napisy publiczne a bezosobowość
37	2.3. Napisy publiczne a interakcyjność
38	2.4. Napisy publiczne a standardowość
39	2.5. Napisy publiczne a precyzyjność
41	Rozdział 3
	Komunikacyjne wyznaczniki napisów publicznych
43	Rozdział 4
	Adresat w czeskich i polskich napisach publicznych
57	Rozdział 5
	Akty mowy w napisach publicznych
75	5.1. Zakazy
106	5.2. Zezwolenia / pozwolenia
111	5.3. Prośby
113	5.3.1. Klatka schodowa
122	5.3.2. Sklep / galeria handlowa
125	5.3.3. Dom akademicki
126	5.3.4. Instytucja (urząd, szkoła, szpital)
127	5.3.5. Bank
128	5.3.6. Osiedle mieszkaniowe
129	5.3.7. Środki transportu publicznego
132	5.4. Nakazy
143	5.5. Ostrzeżenia
161	5.6. Rady
163	5.7. Zawiadomienia

172	5.8. Informacje
196	5.9. Instrukcje / wskazówki
213	Rozdział 6
	Napisy publiczne w czasie pandemii
214	6.1. Uzasadnienie limitów i ograniczeń
216	6.2. Zdrowie, bezpieczeństwo
217	6.3. Maseczka
230	6.4. Dystans społeczny
234	6.5. Dezynfekcja rąk
239	Zakończenie
245	Literatura
249	Indeks osobowy
251	Summary
255	Shrnutí

Napisy publiczne nie doczekały się do tej pory kompleksowego opracowania w językoznawstwie polskim i czeskim. Chodzi tu głównie o analizy na gruncie pragmatyki, stylistyki czy leksykografii, bo chyba takie pozwalałyby na ich najpełniejszy opis. Zwłaszcza aspekt porównawczy, w tym przypadku polsko-czeski, wydaje się badawczo nośny. Niniejsza monografia stanowi próbę wypełnienia luki w badaniach napisów publicznych w lingwistyce polskiej i czeskiej. Ma charakter porównawczy nie tylko na poziomie materiału poddanego analizie, ale także przyjętych założeń metodologicznych. Czytelnik może zatem zapoznać się z dwiema perspektywami: interlingwalną (napisy polskie i czeskie) oraz interlingwistyczną (metodologia polska i czeska).

Jak wskazuje sam tytuł, analiza napisów publicznych została przeprowadzona na poziomie stylistycznym i pragmalingwistycznym. W przypadku badań stylistycznych czerpię z osiągnięć badaczy polskich i czeskich, w przypadku badań pragmalingwistycznych odwołuję się do ustaleń badaczy anglosaskich, głównie Johna R. Searle'a i Geoffreya Neila Leecha.

W opublikowanym w „Bohemistycie” w 2012 roku obszernym artykule *Ostrzeżenia i zakazy jako napisy miejskie w słowniku dwujęzycznym polsko-czeskim* temat ten w pewien sposób już podjąłem, ale w ujęciu dość wąskim, koncentrując się głównie na kwestiach przekładu tego typu jednostek (Charciarek 2012). Podejście to wynikało z chęci unaocznienia, jak wiele jednostek frazematycznych pozostaje poza obszarem badań leksykograficznych, nie znajdując miejsca w słownikach przekładowych. Za cel postawiłem sobie wówczas wskazanie tych jednostek oraz zaproponowanie konkretnych par przekładowych polsko-czeskich. Jednak liczba zebranych przeze mnie napisów publicznych okazała się na tyle duża i zróżnicowana, że postanowiłem zająć się tym zagadnieniem bardziej dogłębnie, niejako wychodząc poza problematykę *sensu stricto* leksykograficzną.

Dodatkowym bodźcem do podjęcia pracy nad niniejszą książką było ukazanie się w ostatnich latach wielu obszernych opracowań słownikowych oraz teoretycznych, co siłą rzeczy skłoniło mnie do głębszej refleksji nad stanem

leksykografii przekładowej, w tym przypadku polsko-czeskiej. W pracach tych dostrzegłem brak określonych jednostek, które nazywam napisami publicznymi, a które nierzadko nazywane są również napisami miejskimi, tekstami minimalnymi czy mikrotekstami.

Ponieważ prac poświęconych napisom publicznym jest niewiele, czuję się w obowiązku podać, w jaki sposób je definiuję¹. Napisy publiczne stanowią dla mnie treść wszelkiego rodzaju tabliczek, szyldów, wywieszek, ogłoszeń, apeli, powiadomień, wezwań itp., które funkcjonują w przestrzeni miejskiej². Jest to zbiór zróżnicowany, tworzą go zasadniczo dwie grupy tekstów.

Pierwszą są jednostki wielowyrazowe (niezdaniowe i zdaniowe) odznaczające się odtwarzalnością (Chlebda 2005: 160–163). Można je traktować jako swoiste utarte miniteksty, których tłumaczenie na inny język metodą wyraz po wyrazie zwykle nie pozwala na wskazanie trafnych odpowiedników. Brak tych jednostek w słownikach przekładowych powoduje, że ich użytkownik zostaje pozbawiony istotnej wiedzy choćby o odmiennych konstrukcjach napisów w każdym z języków, co jest nierzadkim zjawiskiem. Na jednostki wielowyrazowe zwraca uwagę Wojciech Chlebda, traktując je jako napisy miejskie i nazywając mikrotekstami (Chlebda 2018: 43)³.

Drugą grupę tworzą napisy, które można uznać za krótsze lub dłuższe teksty administracyjne, np. zawiadomienia, zezwolenia, ostrzeżenia. Widnieją one na drzwiach klatek schodowych, na witrynach sklepowych, ogrodzeniach placów zabaw, murach budynków czy osiedlowych tablicach ogłoszeń. Nierzadko zawierają w swojej strukturze wspomniane mikroteksty, będąc ich swoistym rozwinięciem.

Tematykę mikrotekstów, nazywając je tekstami minimalnymi, podejmuje Waldemar Czachur (2020). Odwołując się do ustaleń Heiko Hausendorfa, wymienia pięć kryteriów, według których można je wyodrębnić: rozmiar, złożoność, funkcję, kompozycję i zakres (Hausendorf 2009). Jako przykłady tekstów

1 Wśród nielicznych opracowań poświęconych napisom publicznym w języku czeskim wskazać można trochę prowokacyjne: Veselá 2004: 4–6.

2 W leksykografii przekładowej polsko-rosyjskiej wiele z nich zostało opisanych w drugim i trzecim zeszycie idiomatykonów (Chlebda, red. 2007: 83–89; Chlebda, red. 2008: 111–116). Co istotne, w wielu wielkich słownikach polsko-rosyjskich nie znajdziemy większości artykułów hasłowych opracowanych w podanych idiomatykonach.

3 Badacz jako przykłady przywołuje napisy: *Zakaz wjazdu – teren prywatny; Brama wjazdowa – nie parkować; Nie dotykać – urządzenie elektryczne; Uwaga gaz – nie palić* (Chlebda 2018: 43).

minimalnych W. Czachur podaje napisy publiczne *Zamknięte* i *Zaraz wracam*, wskazując ich małopowierzchniowość, prostotę składniową, jasno określony cel komunikacyjny, szablonowość i stereotypowość oraz prostą realizację językową (Czachur 2020: 29).

Napisy publiczne nie są notowane nie tylko w słownikach, ale także w korpusach narodowych. Te ostatnie, tak przydatne w badaniach nad językiem, w tym przypadku okazują się źródłem nierejestrującym tego rodzaju jednostek komunikacji społecznej. Nieobecność w korpusach narodowych napisów wynika poniekąd z ich specyfiki – praktycznie nie pojawiają się one w odmianie ustnej. Choć posiadają formę pisemną, analogiczną do tekstów administracyjnych, to w odróżnieniu od tych ostatnich nie tworzą odrębnych wzorców gatunkowych. Jeśli wśród wypowiedzi administracyjnych można wyodrębnić zarządzenie, decyzję administracyjną czy umowę, to napisy stanowią zbiór heterogeniczny pod względem struktury, tematyki i funkcji. Niemniej sytuują się blisko wypowiedzi administracyjnych, których są w dużym stopniu odwzorowaniem. Ich autorzy bywają bowiem (choć nie zawsze) jednocześnie autorami wypowiedzi administracyjnych, z których czerpią wzorce. Podobieństw jest zatem sporo.

Wychodząc z założeń pragmalingwistyki, teksty administracyjne należy traktować jako wypowiedzi performatywne, czyli takie, które zmieniają zastany stan rzeczy. Adresatem wypowiedzi administracyjnych może być jednostka, grupa społeczna lub zawodowa, wreszcie ogół społeczeństwa. Ewa Malinowska, analizując akty wykonawcze, pisze: „Biorąc pod uwagę kategorię odbiorcy, można wyróżnić akty wykonawcze o doniosłości prawnej generalnej (tworzą rzeczywistość prawną dla wszystkich obywateli lub znacznej ich części) oraz o doniosłości indywidualnej (tworzą nową rzeczywistość dla jednego obywatela lub małej ich grupy) (Malinowska 2001: 49). Pojawiające się tu kwestie istotne dla analizy napisów publicznych to liczba odbiorców i stopień ich zobowiązania do podjęcia lub zaniechania określonych działań.

Specyfika napisów publicznych polega na tym, że są zindywidualizowane w większym lub mniejszym stopniu. Potencjalny odbiorca może, ale nie musi być wskazany. Jeśli jest, to poprzez zwrot adresatywny do określonej zbiorowości (mieszkańców, klientów, rodziców, interesantów, gości hotelowych itp.). Zbiorowość ta może mieć charakter praktycznie masowy (np. zakaz palenia w miejscach publicznych obowiązuje wszystkich obywateli). Fakt ten powoduje, że większość napisów spotykanych w przestrzeni społecznej nie posiada eksplicitnie wskazanego adresata. W konsekwencji ich odbiorcą jest każdy

obywatel znajdujący się w miejscu ich zamieszczenia czy na obszarze ich obowiązywania. W przypadku napisów nie mamy więc do czynienia z układem typowym dla wielu wypowiedzi administracyjnych, w których instytucjonalny nadawca w konkretnym celu zwraca się bezpośrednio do indywidualnego odbiorcy, wskazując go z imienia i nazwiska.

Jak wiadomo, nadawcą wypowiedzi administracyjnych, czyli wszelkiego rodzaju pisemnych aktów prawnych (ustaw, rozporządzeń, kodeksów, zarządzeń itp.), są organy władzy, urzędy, instytucje państwowe. Każdy tekst administracyjny jest czyjeś autorstwa. W zależności od typu może być podpisany przez prezydenta, premiera, ministra, rektora, głównego inspektora sanitarnego itd. Innymi słowy, nadawca jest utożsamiany z konkretną wypowiedzią administracyjną. Mowa tu o aktach stanowiących prawo, a do takich napisy publiczne nie należą, choć często nawiązują do nich w swojej treści. Pokażny zbiór napisów publicznych można traktować jako formę stosowania określonego prawa. Dobrą tego ilustracją są znane polskim i czeskim obywatelom kategorię modelowe zakazy – *zakaz palenia* i *zákaz kouření*, mające w obydwu językach kilka wariantów formalnych. Zakazy te są rezultatem stosowania w praktyce określonych ustaw: polskiej znowelizowanej ustawy antynikotynowej z 2020 roku, zgodnie z którą w miejscach publicznych obowiązuje całkowity zakaz palenia wyrobów tytoniowych, oraz analogicznej czeskiej – Zákon o ochraně zdraví před škodlivými účinky návykových látek z 2017 roku. Obie ustawy przewidują karę dla osób niestosujących się do zakazu: polska w wysokości 500 złotych, czeska – 5000 koron. Podobne stosowanie prawa odnosi się do mandatów wypisywanych osobom łamiącym zakaz parkowania w określonym miejscu. W tej sytuacji kierowca płaci karę pieniężną nie na podstawie ustawy, ale kodeksu drogowego (choć i ten odwołuje się do określonej ustawy).

Napis publiczny może zatem odzwierciedlać prawo obowiązujące w różnych obszarach przestrzeni publicznej, np. w restauracji, na przystanku tramwajowym, na dworcu kolejowym, w galerii handlowej. Za takim napisem stoi uosobiony lub nieuosobiony w jego tekście nadawca, w pewien sposób pełniący funkcję pośredniczącą w stosowaniu określonych przepisów, głównie o charakterze dyrektywnym. Nieprzypadkowo w powszechnym odbiorze uznaje się, że jest to nadawca instytucjonalny, reprezentujący określoną władzę, posiadający odpowiednie kompetencje. Oczywiście stwierdzenie to nie odnosi się w równym stopniu do wszystkich zebranych w niniejszej pracy napisów, ponieważ – jak już wspomniałem – tworzą one zbiór heterogeniczny. Zróżnicowanie to

dotyczy nie tylko uczestników tego aktu komunikacyjnego: nadawcy i odbiorcy, ale także typu samego aktu.

W taksonomii aktów illokucyjnych J.R. Searle'a (1987) zgromadzone napisy publiczne tworzą zbiory aktów dyrektywnych i informacyjnych. Ponadto napisy takie nierzadko zawierają w swojej strukturze akty ekspresywne. Te ostatnie są charakterystyczne dla konwencji komunikacyjnej i norm kulturowych przyjętych w danym społeczeństwie. Nawiasem mówiąc, nawet w przypadku bliskich, pokrewnych języków, jak polski i czeski, między modelami grzeczności mogą występować istotne różnice, mające wpływ na ostateczny kształt napisów. Anna Wierzbicka, stwierdzając, że „różne kultury znajdują wyraz w różnych systemach aktów mowy” oraz że „różne akty mowy są do pewnego stopnia zakodowane w różnych językach” (Wierzbicka 1999: 194), miała na myśli głównie języki i kultury odległe, ale stwierdzenie to dobrze pasuje także do analizowanych tu pokrewnych języków i kultur słowiańskich.

Określając relacje między napisami publicznymi a wypowiedziami administracyjnymi, nie sposób pominąć zagadnień dotyczących ich struktury. Jak zauważają badacze, większość wypowiedzi administracyjnych ma charakter rozbudowany, złożony. Wystarczy przywołać ustawy, rozporządzenia, uchwały, decyzje czy postanowienia, aby upewnić się, że mamy do czynienia z tekstami sformalizowanymi, z których każdy posiada własną, odrębną kompozycję. Wynika ona z faktu uwzględniania przez autorów wypowiedzi administracyjnych określonych regulacji przepisów prawnych.

W najobszerniejszym opracowaniu dotyczącym polskich wypowiedzi administracyjnych E. Malinowska wyróżnia sześć ich wzorców gatunkowych:

- rozporządzenie i zarządzenie;
- regulamin;
- decyzję administracyjną;
- umowę (kontrakt);
- podanie;
- życiorys (Malinowska 2001: 63-142).

Każdy został szczegółowo przeanalizowany, przy czym badaczka wyodrębniła nie tylko podstawowe gatunki, ale również ich warianty. Ponadto w odniesieniu do każdego gatunku zostało nakreślone tło pragmatyczne. Sporo miejsca poświęcono ich strukturze, czyli ramom tekstowym. Co oczywiste, w kontekście analizy napisów publicznych nie każdy z wymienionych gatunków interesuje mnie w równym stopniu. Wydaje się, że najściślejszy związek z napisami mają

pierwsze trzy: rozporządzenie i zarządzenie, regulamin i decyzja administracyjna. Nie jest to zależność bezpośrednia, ponieważ napis publiczny nie informuje, czy to rozporządzenie, zarządzenie czy decyzja administracyjna⁴.

Wyjątek mogą stanowić pewne typy regulaminów, np. regulamin korzystania z placu zabaw czy regulamin korzystania z parku. Zarówno pierwszy, jak i drugi spełniają warunki, aby być traktowane jako napisy publiczne. Niemniej po głębszej analizie trudno traktować je jako typowe przykłady regulaminów, które są dokumentami posiadającymi rozbudowaną formę, nierzadko kilkunostronicową (np. regulamin świadczenia usług telekomunikacyjnych, regulamin rachunków bankowych). Nietypowość regulaminu jako napisu publicznego polega na tym, że reguluje on określone zachowania w otwartej przestrzeni publicznej. Dlatego regulaminy jako napisy publiczne tworzą zbiór stosunkowo ograniczony, dotyczący odpowiedniego zachowania się w określonych miejscach publicznych, np. w parku, na boisku, korcie tenisowym, kąpielisku, basenie, lodowisku czy parkingu.

Z regulaminem w formie napisu publicznego mamy do czynienia w sytuacji komunikacji niezindywidualizowanej, której celem jest regulowanie zachowań społecznych. Analizując regulamin jako wzorzec gatunkowy wypowiedzi administracyjnej, E. Malinowska stwierdza: „dla stylu omawianego gatunku urzędowego dominujące jest dążenie do precyzji, szczegółowość opisu regulowanych sytuacji – zdarzeń oraz nasycenie tekstu wyrażeniami dyrektywnymi, co ma związek z intencją komunikacyjną instytucjonalnego nadawcy – standaryzacją zachowań obywatela w jego różnych sytuacjach życiowych” (Malinowska 2001: 89). Wszystkie te cechy regulaminu sprawiają, że pozostaje on praktycznie jedynym gatunkiem wypowiedzi administracyjnej mogącym przyjmować formę napisu publicznego. Zresztą nietrudno zauważyć, iż ze względu na rozbudowane treści regulamin może sprawiać jego autorom niemałe problemy związane z zamieszczeniem go na odpowiedniej powierzchni, którą zwykle jest tablica. Regulamin jako napis publiczny różni się od tradycyjnego regulaminu w postaci dokumentu pisanego elementami graficznymi. Te ostatnie, w przeciwieństwie do napisów, w dokumentach – regulaminach praktycznie nie występują. Ich obecność wynika z faktu, że kierowane są również do odbiorców dziecięcych. Elementami obligatoryjnymi regulaminu jako napisu publicznego są: dane administratora, numery telefonów alarmowych oraz informacja

4 Może natomiast zawierać odwołania do konkretnych aktów prawnych.

o zakazie palenia w miejscach publicznych. W zależności od przestrzeni (np. boisko, plac zabaw, parking) lub obiektu (np. hala sportowa), którego dotyczy napis – regulamin, zawiera on zasady korzystania z danego miejsca, sprzętów lub elementów wyposażenia, nierzadko przybierające formę wypunktowanych zakazów i nakazów. W treści napisu – regulaminu może być również mowa o konsekwencjach lub sankcjach w przypadku jego nieprzestrzegania. Należy mieć na uwadze, że treść napisu – regulaminu jest zdeterminowana przez charakter określonego obiektu czy miejsca. Inne treści znajdują się w regulaminie korzystania z prywatnego parkingu, a inne w regulaminie korzystania z miejskiego placu zabaw. Wspólną cechą tych dokumentów jest bezosobowość i dyrektywność. Przy czym ta ostatnia realizowana jest za pomocą wielu aktów dyrektywnych, co w pewien sposób potwierdza nietypowość regulaminu na tle innych napisów publicznych, które w większości są pojedynczymi aktami dyrektywnymi. Natomiast regulamin, podobnie jak pozostałe wypowiedzi administracyjne: rozporządzenia, zarządzenia czy decyzje administracyjne, składa się z wielu aktów. W terminologii przyjętej przez E. Malinowską jest on makroaktem (Malinowska 2001: 47–62).

Należy pamiętać o wspomnianej już dwoistości semantycznej sporej części napisów publicznych, wynikającej z ich strony werbalnej (językowej) i niewerbalnej (graficznej). W przypadku wielu napisów będących znakami bezpieczeństwa kolor tła lub obramowania ma dodatkowe znaczenie: czerwony sygnalizuje sytuację zagrożenia, awarię, żółty ostrzega przed ewentualnym zagrożeniem, zielony informuje o stanie bezpieczeństwa. Wśród analizowanych przykładów znalazły się tylko te, które zostały zarejestrowane w przestrzeni publicznej dostępnej każdemu obywatelowi.

W niniejszej publikacji nie podejmuję problematyki leksykograficznej, jednak warto odnotować, że notację napisów publicznych w słownikach postulował już w latach 80. ubiegłego wieku Andrzej Bogusławski, proponując uwzględnianie

[...] obiektów osobnego zainteresowania, obiektów nie spełniających jedynie funkcji ilustracyjnej w stosunku do innych, mnóstwa wielkości konstruowanych. Są to, po pierwsze, liczne derywaty, po drugie, stereotypowe, konwencjonalne części tekstów lub całe teksty. Wśród tych ostatnich wskazałbym przysłowia, aforyzmy, zwroty porównawcze typu *głodny jak wilk*, peryfrazy w rodzaju *Paryz północy*, *najstarszy zawód świata*, ustalone prawnie lub zwyczajowo zdania

i części zdań, takie jak *Pomnik przyrody prawem chroniony, Dotykane grozi śmiercią lub kalectwem* (Bogusławski 1988: 13).

Dwa ostatnie przykłady: *Pomnik przyrody prawem chroniony* i *Dotykane grozi śmiercią lub kalectwem*, to właśnie napisy publiczne.

Trzeba podkreślić, że choć napisy publiczne stanowią istotny element naszego życia, często idiomatyczny, w pracach leksykograficznych, np. w słownikach przekładowych są notowane bardzo rzadko. Przywołane w nich przykłady napisów reprezentują określony zbiór, najbardziej utrwalony w pamięci społecznej. Co więcej, w wielu można dostrzec typowość, a jednocześnie niewspółczesność, np. *nie deptać trawników*. Owszem, napis ten można jeszcze spotkać w przestrzeni publicznej, ale rzadko. W zgromadzonym materiale znalazło się jedno poświadczenie jego istnienia, w dodatku formą przypominające minioną epokę, nazywaną peerelowską. Nie ma nic złego w notacji podobnych napisów, odzwierciedlających niedawną rzeczywistość. Jednak należałoby też rejestrować współczesne, które z różnych względów zostają pominięte. Można pokusić się o wytłumaczenie tego zjawiska. Napisy publiczne są specyficznym materiałem językowym, w dużym stopniu nieobecny w materiałach tradycyjnie wykorzystywanych w pracach leksykograficznych. A te, jak pisze W. Chlebda, „mają szczególną moc sankcjonującą: aby dostać się do słownika, fakt językowy musi zostać dostrzeżony, wyodrębniony, poddany analizie, opisowi, parametryzacji, semantyzacji; po przejściu tych procedur – i dopiero wtedy – może się stać obiektem oglądu, nawrotów do niego, pamięci o nim, dyskusji” (Chlebda, red. 2009: 29). Napisy publiczne można więc uznać za niedostrzeżone fakty językowe. Pewnym usprawiedliwieniem dla leksykografów jest to, że tworząc słowniki jedno- bądź dwujęzyczne, dysponują materiałami, w których te swoiste jednostki języka praktycznie się nie pojawiają. Wyjątku nie stanowią nawet wspomniane już wcześniej korpusy narodowe, w których analizowane w niniejszej publikacji napisy albo nie są rejestrowane, albo posiadają niewielką liczbę poświadczeń. Mamy więc do czynienia z sytuacją poniekąd paradoksalną – jako użytkownicy języka na co dzień obcujemy z tekstami, których praktycznie nie dokumentujemy. I dotyczy to w tej samej mierze Polaków i Czechów. Ponadto, co należy mocno podkreślić, napisy publiczne tworzą zbiór jednostek wiele mówiący zarówno o jego użytkownikach, jak i o ich języku. Są odbiciem procesów społecznych, ekonomicznych i politycznych, które zachodziły i zachodzą w danym społeczeństwie. W pewien sposób odzwierciedlają stosunek

danego narodu do własnej historii i tożsamości, przejawiający się w codziennej komunikacji językowej regulowanej przez przyjęte w danym społeczeństwie normy obyczajowe, a węższej grzecznościowe. Można więc powiedzieć, że na napisy publiczne oddziałują normy obyczajowe, prawne i moralne. Co oczywiste, oddziaływanie to jest różne w zależności od specyfiki napisu publicznego.

Nie przypadkiem wspominałem o historii, ponieważ napisy publiczne, podobnie jak zachowania grzecznościowe, są zjawiskiem o silnej motywacji historycznej (Marcjanik 1997: 8). Potwierdzają to zmiany zachodzące w XX wieku w czeskim i polskim systemie adresatywnym, będącym integralną częścią grzeczności językowej. Napisy oddają charakter relacji między władzą a obywatelem. Mimo że w niniejszej pracy nie zajmuję się zmianami form napisów publicznych w określonych przedziałach czasowych, niektóre z zarejestrowanych przykładów są tego dowodem. Mam tu na myśli przede wszystkim upadek komunizmu w Polsce i Czechosłowacji w 1989 roku. Przemiany ustrojowe, jakie były jego konsekwencją, spowodowały duże zmiany w układach komunikacyjnych między instytucjami, między instytucją a obywatelem, a także między samymi obywatelami. Co prawda, relacja obywatel – obywatel nie jest głównym przedmiotem moich dociekań, jednak warto o niej wspomnieć, ponieważ również uległa pewnym przeobrażeniom. Nie ma wątpliwości, że po zmianach ustrojowych komunikacja ze strony instytucji stała się mniej kategoryczna, bardziej uprzejma.

E. Malinowska wskazuje, że rok 1989 można uznać za wyraźny początek zmian w zakresie komunikacji urzędu z obywatelem:

Po 1989 r. obserwuje się w komunikacji instytucjonalnej pozytywną zmianę polegającą na „uczłowieczeniu” kontaktów, co widoczne jest już w zwrotach adresatywnych: uprzejmie prosi się Pana X o przybycie..., a nie jak dotychczas: wzywa się obywatela X... Pojawiły się akty grzeczności zarówno w inicjalnych częściach tekstu, jak i w finalnych, np.: Miło nam poinformować Pana..., Z wyrazami szacunku..., Z wyrazami głębokiego szacunku... W korespondencji oficjalnej obserwuje się dziś często pisanie zwrotów grzecznościowych ręcznie, co świadczy o wysokim szacunku do odbiorcy, o zwracaniu uwagi na etykietałne akty mowy (Malinowska 2016: 34).

Wiele wypowiedzi administracyjnych uległo ugrzeczniению poprzez wprowadzenie do ich struktury zwrotów grzecznościowych, w terminologii

J.R. Searle'a (1987) aktów ekspresywnych. Napisy publiczne nie stanowią wyjątku od tej reguły, ponieważ w dużym stopniu są ich odbiciem. Potwierdza to zwłaszcza obudowanie zwrotami grzecznościowymi napisów o funkcji dyrektywnej – nakazów i zakazów. Zjawisko to w szerokim kontekście rozpatruje Romualda Piętkowa:

[...] przemiany gatunkowe o podłożu kulturowym, społecznym, pragmatycznym i aksjologicznym, a także – spowodowany interdyskursywnością – wpływ gatunków z pogranicza reklamy i działań z zakresu *public relations* powodują przesunięcia w kierunku komunikacji o dyrektywności osłabionej aktami etykiety językowej oraz wzmocnionej podmiotowości dzięki realizacji zasad życzliwego kontaktu (Piętkowa 2000: 106).

Napisy publiczne – jak już wspomniałem – nie były jak dotąd przedmiotem szerszej analizy ani w ujęciu polonistycznym czy bohemistycznym, ani w ujęciu porównawczym. Ten stan rzeczy można chyba tłumaczyć głównie trudnościami z pozyskaniem materiału do analizy. Konieczne są w tym wypadku badania terenowe, dokumentacyjne. Napisów publicznych nie znajdziemy w internecie, oczywiście poza tymi, które można uznać za standaryzowane. Te zobaczymy choćby na stronach sklepów internetowych prowadzących ich sprzedaż. Nie są one jednak motywowane sytuacyjnie, nie posiadają indywidualnych rysów ich autorów.

Napisy poddane analizie zostały zgromadzone w latach 2010–2022 w następujących lokalizacjach:

- Białystok, Częstochowa, Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Radomsko, Rzeszów, Sosnowiec, Toruń, Warszawa, Żory (materiał w języku polskim);
- Brno, Chrudim, České Budějovice, Český Těšín, Hradec Králové, Lužany, Mikulov, Olomouc, Ostrava, Pardubice, Praha, Vyškov (materiał w języku czeskim).

W sumie zostało wykonanych około 11 000 zdjęć z napisami czeskimi i polskimi.

Wyjaśnienia wymaga forma prezentacji analizowanego materiału. Wszystkie napisy zostały przedstawione w sposób zunifikowany – zapisane w sposób jednolity wersalikami. Taka forma z pewnością jest łatwa w odbiorze czytelniczym, należy jednak mieć świadomość pewnego uproszczenia. Polega ono na sprowadzeniu analizy wyłącznie do warstwy werbalnej, bez uwzględnienia

innych wykorzystanych kodów semiotycznych. Niektóre z napisów funkcjonują nierozdzielnie z elementami graficznymi, nierzadko zastępując te ostatnie. Najlepszym, choć niejedynym tego przykładem są piktogramy. W napisach publicznych, biorąc pod uwagę ich zróżnicowanie, obserwujemy wiele rozwiązań formalnych, takich jak rodzaj czcionki, wielkość znaków, kolor liter i tła. Wszystkie te elementy, zarówno werbalne, jak i ikoniczne, składają się na wartość semantyczną napisu publicznego. Właściwie ilustrują to choćby polskie i czeskie napisy informujące o zakazie parkowania. Komunikat werbalny (pol. *zakaz pakowania – grozi odholowaniem*) jest dopełniony komunikatem ikonicznym przedstawiającym odholowywany samochód. Oba komunikaty wizualne współtworzą znaczenie zakazu i w ten sposób silniej oddziałują na odbiorcę. W niniejszej monografii skupiam się głównie na analizie komunikatu werbalnego, uznając go za dominujący w napisach publicznych.

Napisy zostały zaprezentowane z zachowaniem oryginalnej pisowni i interpunkcji, wyeliminowano w nich jedynie niezamierzone błędy ortograficzne i literówki. Znak półpauzy wykorzystano dla oddzielenia kolejnych linii tekstu w przypadku braku znaków interpunkcyjnych.

Indeks osobowy

- Balowska Grażyna 95, 245
Bańko Mirosław 62, 91, 144, 189, 192, 245
Bečka Josef Václav 21, 22, 245
Bogusławski Andrzej 13, 14, 245
- Čechová Marie 20, 30, 31, 32, 33, 35, 163, 171, 245, 246
Charciarek Andrzej 7, 245
Chlebda Wojciech 8, 14, 245
Chloupek Jan 20, 21, 245
Choduń Agnieszka 28, 29, 35, 39, 41, 233, 245
Chvalovská Eliška 246
Czachur Waldemar 8, 9, 245
- Daneš František 20, 246
- Gajewska Ewelina 164, 246
- Hausendorf Heiko 8, 246
Hoffmannová Jana 22, 27, 28, 30, 33, 38, 39, 62, 63, 65, 171, 173, 210, 246
Homoláč Jiří 246
Hugo Jan 95, 97, 246
- Jelínek Milan 20, 21, 246
Jędrzejko Ewa 24, 246
Jílková Lucie 246
- Kaczmarek Karolina 24, 246
Kaczmarska Elżbieta 24, 246
Kaderka Petr 246
Kita Małgorzata 57, 58, 192, 246
Kołodziejek Ewa 80, 141, 246
Komorowska Ewa 94, 100, 132, 141, 144, 161, 246
Kraus Jiří 143, 246
- Krčmová Marie 20, 30, 33, 35, 163, 171, 246
Kurkowska Halina 246
- Leech Geoffrey Neil 7, 75, 196, 202, 246
Lizisowa Maria Teresa 33, 247
- Malinowska Ewa 9, 11, 12, 13, 15, 19, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 75, 92, 106, 131, 132, 138, 161, 237, 247
Marcjanik Małgorzata 15, 43, 123, 192, 247
Mareš Petr 246
Markowski Andrzej 19, 247
Minárová Eva 20, 30, 33, 35, 39, 163, 170, 171, 246, 247
Mrázková Kamila 246
- Nocoń Jolanta 247
- Piętkowa Romualda 16, 29, 182, 247
Prokšová Hana 30, 247
Pytel-Pandey Danuta 143, 144, 247
- Skorupka Stanisław 246
Smejkalová Kamila 30, 247
- Těšitelová Marie 20, 30, 35, 39, 122, 140, 247
Tokarz Marek 133, 247
Trávníček František 20, 21, 247
- Veselá Bohumila 8, 248
- Warchala Jacek 31, 248
Wierzbicka Anna 11, 165, 248
Wilkoń Aleksander 19, 125, 248

Wojtak Maria 19, 29, 33, 35, 38, 39, 248

Wołk Mariola 163, 248

Zieliński Maciej 75, 248

Ziemiński Zygmunt 75, 248

Andrzej Charciarek

Polish and Czech Sign Boards Stylistics and pragmatics

Summary

This monograph is the first study of public sign boards in Polish and Czech linguistics. It is characterized by a comparative approach, not only as concerns the material chosen for analysis, but also the methodological assumptions. Thus, the reader can get acquainted with two perspectives: interlingual (Polish and Czech inscriptions) and interlinguistic (Polish and Czech methodology).

The material consists of the linguistic content of various signs, notices, announcements, appeals, notifications, summonses, etc., used in Polish and Czech urban space. This diverse collection consists of two groups of messages. The first group are the common minitexts characterized by high repeatability. These are usually short, clichéd, stereotypical, space-saving texts regulating social behavior, usually with a directive or information function, e.g., *palenie wzbronione* [No smoking], *zaraz wracam* [I'll be back presently], *zakaz vstupu* [No entry], *vchod vedle* [Entrance next door]. The other group consists of messages in the form of shorter or longer administrative texts, e.g., notifications, permits, warnings, and instructions. They appear on the doors of staircases, shop windows, fences of playgrounds, and neighborhood bulletin boards. In their structure, they often contain the aforementioned microtexts as a specific development of the content.

The message content of public sign boards is practically absent from dictionaries and national corpora. The latter, so useful in various types of language research, in this case turn out to be a source that does not register these units of social interaction. Even though sign boards have a written form, analogous to administrative texts, they do not constitute a separate genre. If among administrative texts or statements we can distinguish instructions, decisions and

contracts, then public sign boards are a heterogeneous collection in terms of structure, subject matter, and function. public sign boards have many similarities with administrative statements, which they largely reproduce. The addressers of public sign boards are often the creators of administrative statements, from which they draw the patterns.

The specificity of public sign boards lies in the greater or lesser degree of their individualization. The potential addressee is sometimes indicated, but does not have to be. If this is the case, it occurs through a phrase addressed to a specific community (residents, customers, parents, customers, motorists, etc.). This community can be massive, e.g., the ban on smoking in public places applies to all citizens. This fact means that most of the inscriptions found in the social space do not make the addressee explicit and the latter is every citizen who is in the place where they are displayed or in the area to which they apply. Thus, in the case of public sign boards, we are not dealing with an arrangement typical of many written administrative statements, in which the institutional sender addresses the individual recipient directly for a specific purpose, indicating them by name.

Administrative statements, namely, all kinds of written legal acts (laws, regulations, codes, ordinances, etc.), are issued by authorities, offices or state institutions. Every administrative text has an author. Depending on its type, an act can be signed by the president, prime minister, minister, president of university, chief sanitary inspector, etc. We are talking about acts constituting law, and public sign boards do not belong to this category, although they often refer to laws in their content. Many public sign boards can be treated as a form of application of certain legal regulations.

A public sign board may therefore reflect the applicable law in various areas of public space, e.g., in a restaurant, a tram stop, a railway station or a shopping mall. Attached to it is a sender, personified or not in the text of the sign, who in some way acts as an intermediary in the application of certain provisions, mainly having the form of a directive. It is no coincidence that in the general perception behind the public inscription its recipients see an institutional sender, representing a specific authority and endowed with appropriate authority. This does not apply to the same extent to all the entries collected in this monograph. Their differentiation is due only to the specificity of the communication model, but also to the type of the act itself.

The Polish and Czech public sign boards collected in the monograph form groups of directive and information acts (prohibitions, orders, requests, permits, permissions, warnings, notes, notices, notifications, instructions, suggestions). In addition, in their structure they often contain expressive features characteristic of communication conventions and cultural norms adopted in Polish and Czech society.

A lot of space in this monograph is devoted to theoretical issues: the status of public sign boards, their stylistic and communication determinants, as well as courtesy issues.

There is as yet no linguistic extensive study, Polish or Czech, of public sign boards. It is the author's intention and hope that this monograph should, to some extent complement this lack of analyses carried out in the comparative perspective, at the same time setting new perspectives for future studies of this unique and inspiring linguistic material.

Polské a české veřejné nápisy Stylistika a pragmatika

Shrnutí

Tato monografie je první studií, která je skrz svůj obsah zaměřena na veřejných nápisech v polské a české jazykovědné oblasti. Má zjevně srovnávací ráz nejenom na úrovni analyzovaného materiálu, ale i v záležitostech, týkajících se přijatých metodických předpokladů. Čtenář má zde možnost poznat dva úhly pohledů: z jedné strany interlingvální (polské a české nápisy) a z druhé strany interlingvistickou (polskou a českou metodologii).

Veřejné nápisy, jaké se staly předmětem zmíněného rozboru, určují obsah všech druhů vývěsních tabulek, štítků, vývěšek, oznámení, informačních zpráv, vyhlášek, vyzvání, pokynů itd., které se vyskytují v polském a českém městském prostoru. Jedná se o různorodou sbírku, na kterou se skládají dvě skupiny textů.

První je tvořena z ustálených minitextů, které jsou vysoce reprodukovatelné. Obvykle se jedná o krátké, šablonové, stereotypní, prostorově úsečné texty, upravující společenské chování, obvykle s direktivní nebo informativní funkcí, viz. např. pol. *palenie wzbronione* [dosl. čes. *zákaz kouření*], pol. *zaraz wracam* [dosl. čes. *brzy / hned se vrátím*], *zákaz vstupu, vchod vedle*.

Druhá skupina se skládá z nápisů, ve kterých můžeme vidět buď kratší případně delší administrativní (správní) texty, např. oznámení, povolení, varování, pokyny, návody. Nacházejí se nejastěji na schodišťových dveřích, obchodních výlohách, plotech dětských hřišť nebo na sídlištních nástěnkách a vývěsních tabulích. Často jejich struktura obsahuje zmíněné dříve mikrotexty, které jsou následně specifickým způsobem rozvíjené a rozšiřované.

Veřejné nápisy nejsou prakticky uváděny v slovnících a národních korpusech. Ty naposledy vyjmenované jsou natolik užitečně prospěšné v různých

typech výzkumů jazyka, že se v tomto případě projevují jako zdroj, který neregistruje takové to druhy jednotek sociální komunikace. I když sice nápisy mají psanou podobu, analogicky obdobnou administrativním textům, tak na rozdíl od těch naposledy zmíněných nevytvářejí samostatné žánrové vzory. Zjišťujeme, že je možné mezi správními výroky nebo vyjádřeními rozlišit nařízení, administrativní rozhodnutí nebo smlouvu, kde právě předmětné nápisy tvoří heterogenní soustavu s ohledem na strukturu, tematiku a funkci.

Veřejné nápisy ukazují, že mají mnoho podobností s administrativními výroky nebo vyjádřeními, z nichž velká část je reprodukována. Autory zmíněných nápisů jsou často tvůrci administrativních vyjádření, ze kterých jsou čerpány vzory a náměty.

Zvláštnost veřejných nápisů spočívá ve větší nebo menší míře na jejich individualizaci. Potenciální adresát může existovat, ale nemusí být uveden. Pokud je uveden, tak se to děje díky oslovení konkrétní komunity (občané, obyvatelé, zákazníci, rodiče, zájemci, motoristé atd.). Tato skupina lidí může mít prakticky masový charakter, např. zákaz kouření na veřejných místech (veřejném prostranství) platí pro všechny občany. Tato skutečnost znamená, že většina nápisů nalezených v sociálním prostoru nemá zřetelně uvedeného adresáta. Jejich příjemcem je každý občan, který se nachází v místě, kde jsou umístěny nápisy nebo v oblasti jejich platnosti. V případě nápisů se tedy nesetkáváme se vzorem, jaký je typický pro mnoho písemných administrativních výroků nebo vyjádření, kde institucionální odesílatel v konkrétní záležitosti oslovuje přímo jednotlivého příjemce a obrací se na něj jménem a příjmením.

Odesílatelem správních výroků nebo vyjádření, tedy všech druhů v podobě písemně právních úkonů (zákonů, usnesení, nařízení, zákoníků, rozhodnutí atd.), jsou vládní orgány, úřady a státní instituce. Každý administrativní text má nějakého autora. V souvislosti s tím, o jaký typ úkonů se jedná, může být podepsán prezidentem, předsedou vlády, ministrem, rektorem, hlavním hygienickým inspektorem atd. Jedná se zde především o akta tvořící zákon a právě zmiňované veřejné nápisy k nim nepatří, i když často svým obsahem na ně navazují. Mnoho veřejných nápisů lze považovat za formu aplikačního použití konkrétního zákona.

Veřejný nápis tedy může odrážet platné právo v různých oblastech veřejného prostranství a bude uplatňován např. v restauraci, na tramvajové zastávce, na železničním nádraží nebo v nákupním centru. Stojí za tím personifikovaný nebo nepersonifikovaný odesílatel textu, tedy tvůrce nápisu, který nějakým

způsobem působí jako prostředník v uplatňování některých ustanovení a uvedených předpisů, zejména direktivního charakteru, založený na směrnících nadřazených orgánů. Není náhodou, že v běžném vnímání za veřejným nápísem jeho příjemci spatřují institucionálního udělovatele zastupujícího konkrétní autoritu s příslušně vhodnými a odpovídajícími kompetencemi. Toto tvrzení neplatí ve stejné míře pro všechny nápisy shromážděné v této monografii. Jejich různorodost vyplývá nejen ze specifčnosti komunikačního systému, ale i z druhu samotného aktu.

Polské a české veřejné nápisy nacházející se v této monografii tvoří soubory směrnic a informačních aktů (zákazy, příkazy, žádosti, povolení/dovolení, varování, rady, upozornění, informace, návody, pokyny, ukazatele). Ve své struktuře navíc často obsahují expresivní akty, charakteristické pro komunikační konvence a kulturní normy přijaté v polské a české společnosti.

V monografii je hodně prostoru věnováno teoretickým otázkám: stavu veřejných nápísů, jejich stylistickým a komunikačním determinantám a také zdvořilostním otázkám.

Veřejné nápisy nebyly v polské a české lingvistice dosud plně sestaveny. Tyto nedostatky komparativních analýz a srovnávacích rozborů by měly být do určité míry doplněny touto monografií – což je záměrem autora – a zároveň můžou určovat další nové perspektivy pro výzkum tohoto specifického a inspirativního jazykovědného materiálu.

Redakcja
Joanna Szewczyk

Projekt okładki
Tomasz Tomczuk

Korekta
Adriana Szaforz

Łamanie
Tomasz Kiełkowski

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.07.2024
Copyright © 2023 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysiamy otwartej nauce. Od 1.08.2024 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-5651-5730>
Charciarek, Andrzej
Polskie i czeskie napisy publiczne : stylistyka
i pragmatyka / Andrzej Charciarek. Wydanie I. -
Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,
2023

<https://doi.org/10.31261/PN.4153>
ISBN 978-83-226-4272-6
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4273-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 16,25. Ark. wyd. 15,0. Papier Munken Polar 100g. PN 4153. Cena 69,90 zł (w tym VAT)

Komunikowanie publiczne jest już dość dobrze opisane, jednak zarówno w lingwistyce polskiej, jak i czeskiej brak jest prac poświęconych napisom publicznym. Monografia Andrzeja Charciarka bardzo dobrze wypełnia lukę w badaniach gatunków mowy charakterystycznych dla tej sfery komunikowania. Wysoka świadomość metodologiczna, odpowiedni dobór metod badawczych, dobra znajomość literatury polskiej i czeskiej, umiejętne korzystanie z niej oraz jasny, logiczny tok narracji naukowej – wszystkie te cechy sprawiają, że monografię *Polskie i czeskie napisy publiczne. Stylistyka i pragmatyka* uznają za dzieło bardzo dobrze poszerzające wiedzę o dyskursie publicznym.

Fragment recenzji prof. dr hab. Ewy Malinowskiej

* * *

Monografia stanowi cenne opracowanie zagadnień praktycznie w lingwistyce nierozpoznanych. Z morza działań komunikacyjnych Autor wyodrębnia *napisy publiczne*, wiążąc tę kategorię komunikacyjną i tekstową z miejscem funkcjonowania, intencjami (dyrektywnymi oraz informacyjnymi), relacjami nadawczo-odbiorczymi, eksponując ukształtowanie stylistyczne, a więc pokrewieństwo z tekstami administracyjnymi, a także potocznymi ze względu na stopień świadomości stylistycznej różnych kategorii nadawców.

Bogata podstawa materiałowa oraz porównawczy charakter analiz, a więc charakterystyka napisów w języku polskim i czeskim – to podstawowy walor poznawczy tej pracy, decydujący o jej oryginalności.

Fragment recenzji prof. dr hab. Marii Wojtak

Cena 69,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4273-3

9 788322 642733

Więcej o książce

